

Савелюк Н. М.

СОЦІАЛЬНИЙ СВІТ І ПОСТАТЬ “БОГА” КРИЗЬ ПРИЗМУ КАТЕГОРИЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ

У статті розглядається внесок у сучасну психологію особистості відомого психолога когнітивної орієнтації – Дж. Келлі, автора теорії особистісних конструктів. Аналізується запропонований дослідником метод “репертуарних трапок” як засіб виявлення специфіки світосприйняття та світорозуміння людини, наголошується на можливості його масового застосування. Описуються результати емпіричного дослідження, здійсненого автором статті із залученням модифікованої за змістом (набором репертуарних ролей) зазначеної техніки та з метою з’ясування місця постаті “Бога” у категоріальних структурах свідомості студентської молоді.

Ключові слова: когнітивна психологія, особистість, особистісні конструкти, техніка репертуарних трапок, студентська молодь, постать “Бога”.

В статье рассматривается вклад в современную психологию личности известного психолога когнитивной ориентации – Дж. Келли, автора теории личностных конструктов. Анализируется предложенный исследователем метод “репертуарных решето” как средство постижения специфики мировосприятия и миропонимания человека, акцентируется на возможности массового использования метода. Описываются результаты эмпирического исследования, проведенного автором статьи с использованием модифицированной за содержанием (набором репертуарных ролей) указанной техники и с целью выявления места фигуры “Бога” в категориальных структурах сознания студенческой молодежи.

Ключевые слова: когнитивная психология, личность, личностные конструкты, техника репертуарных решето, студенческая молодежь, фигура “Бога”.

The article regards the contribution into modern psychology of personality made by D. Kelly – the prominent psychologist of cognitive orientation and author of the theory of personality’s constructs. The

method of “repertory grid” offered by the investigator is analyzed as the means of revealing the specific character of the human’s perception and comprehension of the world, the possibility of their mass usage is emphasized. The author describes the results of empiric investigation made with the help of applying the modified in content (set of repertory roles) mentioned technique and in order to reveal the place of “God’s” identity among the categorical structures of the students’ consciousness.

Keywords: *cognitive psychology, personality, person’s constructs, method of “repertory grid”, student youth, “God’s” identity.*

Сучасна психологія продовжує перебувати у своєму розвитку та творчому пошукові, який науковці озвучують по-різному: як методологічний плюралізм, парадигмальний синкретизм, міждисциплінарний дискурс і навіть системну кризу. Один із важливих аспектів непростого її півторастолітнього становлення у статусі самостійної науки – це спроби обґрунтування певної дослідницької парадигми (природничої чи гуманітарної) як ближчої за своїм “духом” або “єдино правильної”.

Наразі очевидним є факт неможливості досягнення в рамках наукової психологічної спільноти такого бажаного для багатьох теоретиків методологічного монізму. Мабуть, не варто витратити енергію та час на обстоювання чогось “єдино правильного”, а краще синтезувати переваги природничого та гуманітарного способів пізнання, уникаючи їх протиставлення як більш і менш “об’єктивних” підходів. Більше того, у психології вже існують методи й навіть цілі галузі, які саме таким шляхом і просуваються у реалізації її сучасних завдань. Серед них – когнітивна психологія, котра відносно нещодавно у просторі української науки почала розглядатися не просто як розділ психології, що вивчає структуру пізнавальної сфери психіки, а як відносно самостійний напрямок зі своєю теоретико-методологічною базою, унікальними концепціями та власним емпіричним інструментарієм.

Враховуючи саме таку позицію когнітивної психології, котра намагається синтезувати усі позитивні моменти природничих і гуманітарних наук, ми залучили її ідеї та методи для дослідження сфери релігійності особистості. Адже це така сфера, що, у зв’язку з чималою своєю ірраціональністю, досить складно піддається аналізу через “об’єктивні” категорії з певним уніфікованим значенням, як і через апарат математичної статистики. Водночас, як того вимагає не тільки власне науковий підхід, а й завдання практики, яка часто орієнтується саме на “масового споживача”, необхідно віднаходити поширені або

типові для певної когорти осіб способи категоризації світу, в нашому випадку – “релігійного світу” з його центральною постаттю “Бога”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні когнітивна психологія здобула статус вже не просто популярного напрямку, а й відносно самостійної галузі психології – теоретичної та практичної. Так, В. Знаков зараховує її до однієї з трьох основних традицій психологічних досліджень або “типів розуміння” (поряд із герменевтичною та екзистенціальною традиціями). Відомий російський теоретик зазначає, що когнітивний аспект вивчення психіки характеризується акцентом на пізнанні та поведінці людини, інтересом переважно до фактів і правил, певних закономірностей, аніж до винятків. Відповідні дослідження мають в основному відображально-пізнавальну спрямованість, що пов’язане з переконанням психологів такої орієнтації у намаганнях будь-якої людини вибудувувати “істинну” та несуперечливу модель світу (фактів, подій, явищ) [2, с. 15-17].

Уже виходячи із самої назви, основна риса когнітивного підходу – розгляд механізмів переробки інформації як центральної ланки усієї психічної активності людини, що цілком резонує з тенденціями інформаційної епохи. Відповідні трансформації психіки перебувають у нерозривному взаємозв’язку з емоційними процесами та станами, про що наголошують відомі психологи-когнітивісти [4, с. 3]. Тому сучасна когнітивна психологія тісно вплітається у психологію особистості, соціальну психологію та, зокрема, психологію релігії.

Найбільш популярною та перспективною психологічною концепцією, котра вдало поєднала у собі основні принципи когнітивного підходу та практичні завдання психологічної допомоги особистості, стала розроблена Дж. Келлі теорія особистісних конструктів [3]. Її основними положеннями, як відомо, виступають припущення про те, що, по-перше, кожна людина, незалежно від її реального соціального статусу, є свого роду дослідником, науковцем, який намагається по своєму пізнати, зрозуміти та спрогнозувати світ; по-друге, індивід регулярно перевіряє вироблені способи інтерпретації та прогнозування подій, у міру необхідності коригуючи їх.

Відповідні способи, свого роду пізнавальні маркери, у теорії Дж. Келлі отримали назву особистісних конструктів. Їх основними характеристиками є: 1) біполярність, дихотомічність (наприклад, “хороший-поганий”), 2) діапазон релевантності, тобто коло тих об’єктів, для порівняння яких конструкт може застосовуватися, 3) фокус релевантності (відображає специфіку суб’єктності конкретної людини), 4) міра відкритості, пов’язана із придатністю певного конструкта для

інтерпретації цілком нового досвіду. Сукупність особистісних конструктів, релевантних певній галузі життєдіяльності, визначає міру когнітивної складності людини у відповідній сфері [3].

Дослідження Дж. Келлі та його численних послідовників продемонстрували, що така когнітивна складність до певної міри дає змогу прогнозувати поведінку індивіда в тому чи іншому контексті. Тому виявлення змісту та кількості особистісних конструктів сприяє кращому розумінню вербальних і невербальних реакцій людини, розкриттю її мотиваційної сфери.

Як зазначає О. Шмельов, категоріальні структури особистісних рис (у термінології Дж. Келлі – особистісні конструкти) виконують у суб'єктивному досвіді не лише роль пасивної фіксації індивідуальних особливостей інших людей, світу загалом, а й активно-операціональну роль, адже вони включають у себе інформацію про стратегії поведінки, адекватної у поводженні з об'єктами категоризації. Іншими словами, остання виступає актом підготовки до реальної дії щодо конкретних об'єктів [7, с. 23]. Це – свого роду настановлення, якщо послуговуватися ще більш поширеним поняттям.

Постать “Бога” є складовою, часто навіть системоутворювальною основою (для глибоко віруючої людини) моделі світу, тому відповідний образ також підпадає під категоризацію у контексті її намагань зрозуміти та спрогнозувати “поведінку” Всевишнього.

У цьому ракурсі цікавим є дослідження Р. Грановської, котра аналізує еволюцію уявлень людства про небесного Творця. Така еволюція, на думку науковця, відбувалася за такими основними лініями: 1) від конкретних, персоніфікованих і часто множинних образів божественного до більш абстрактного та уніфікованого поняття про одноосібного Бога; 2) від відсутності чіткого розмежування добра та зла до більш чіткого поділу всього на праведне та грішне з одночасною ідеалізацією духовних перемог над власною тілесною гріховністю; 3) посилення індивідуальної відповідальності за власну долю перед Всевишнім; 4) погляд на Бога не стільки як на караючого Суддю, скільки як на милостивого Наставника. Загалом, не зважаючи на перший пункт, котрий можна назвати лінією абстрагування образу Бога, упродовж століть ця постать “наблизилася до свого народу” [1, с. 534-539].

Подібні процеси, проаналізовані Р. Грановською на прикладі еволюції усіх світових релігій, мають місце у контексті становлення релігійності й української нації. Це очевидно, якщо порівняти прадавні язичницькі вірування із сучасною християнською релігією, прихильники якої в Україні є найчисельнішими. При цьому цікавим, на нашу

думку, є вивчення тієї домінантної лінії модифікації віковичного образу “Бога”, що специфічна саме для нашої ментальності та суспільно-історичних умов, особливо – для молоді.

Отже, мета дослідження – виявити та описати у контексті загальної категоризації соціального світу українським студентством поширені в його середовищі ті особистісні конструкти, які пов’язані з осмисленням постаті “Бога”. При цьому ми умовно зарахували відповідний образ саме до соціального світу, оскільки віра в його реальність неодмінно передбачає певне спілкування із Всевишнім як зі своїм Творцем (“Батьком”) і Наставником (“Учителем”).

Результати дослідження. Основним емпіричним методом стала запропонована Дж. Келлі (згідно з основними положеннями його теорії) техніка “репертуарних ґраток”. Існує чимало її варіантів, розроблених залежно від мети та завдань конкретних досліджень. Ми скористалися класичною процедурою, описаною автором концепції, проте модифікували сам набір соціальних ролей. До їх складу, в контексті теми нашого дослідження, увійшли: “Я”, “Мати”, “Батько”, “Брат (або близький друг)”, “Сестра (або близька подруга)”, “Коханий (кохана)”, “Людина, на яку хочу бути схожою (им)”, “Людина, яка викликає огиду”, “Праведна людина”, “Грішна людина”, “Авторитетний священник (або вчитель)”, “Бог” (усього 12 соціальних фігур).

В емпіричному дослідженні, яке було проведене в березні 2012 року, загалом взяло участь 57 осіб – студенти I курсів Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка (напрямів підготовки “Біологія”, “Технологічна освіта”, “Музичне мистецтво”, “Образотворче мистецтво”). Серед піддослідних 44 особи – жіночої статі, 13 осіб – чоловічої, що загалом відображає гендерну диспропорцію студентів педагогічних ВНЗ. Отже, у контексті майбутнього фаху респондентів вибірка – репрезентативна.

Після ідентифікації піддослідних з відповідними реальними особами в їхньому житті, ми, відповідно до класичної процедури Дж. Келлі, пропонували студентам здійснити 20 спроб порівняння даних осіб у різних тріадах. Отримані результати піддавалися статистичній обробці. При встановленні міри типовості отриманих конструктів ми спиралися на твердження В. Серкіна, який вважає, що якщо певна асоціація при описуванні якого-небудь стимулу використана трьома або більшою кількістю респондентів, то вона використана не випадково [6, с. 76]. Результати дослідження узагальнені у табл. 1:

Таблиця 1
Систематизована конструктивна система студентської молоді

№ з/п	Узагальнена категорія конструктивів	Особистісні конструкти	Кількість осіб, які використовують
1.	Конструкти "міжособистісної соціальної"	1. "Товариський, балакучий-самотній, скритний"	40
		2. "Турботливий-егоїстичний"	20
		3. "Доброзичливий-недоброзичливий"	19
		4. "Щедрий-жадібний"	16
		5. "Скромний-нескромний"	14
		6. "Гордий, самолюбний-негордий, доступний"	13
		7. "Строгий-нестрогий"	9
		8. "Миролубний-конфліктний, сварливий"	6
		9. "Закомплексований-розкутий"	5
		10. "Некорисливий-корисливий"	4
2.	Конструкти "глобальної соціальної (моральності)"	1. "Добрий-злий"	45
		2. "Милосердний-жорстокий"	31
		3. "Чесний-нечесний"	29
		4. "Справедливий-несправедливий"	24
		5. "Вихований, ввічливий-невихований"	17
		6. "Правильний-неправильний"	9
		7. "Духовний-бездуховний"	4
		8. Порядний-непорядний	3
3.	"Емоційні" конструкти	1. "Поміrkований, стриманий-нестриманий"	34
		2. "Веселий-сумний"	27
		3. "Люблячий-нелюблячий, байдужий"	23
		4. "Нижний-грубий"	15
		5. "Щасливий-нещасливий"	9
		6. "Жартівливий, із почуттям гумору-без гумору"	8
		7. "Образливий, злопам'ятний-необразливий"	8
		8. "Оптимістичний-песимістичний"	3

4.	Конструкти “близькості та підтримки”	1. “Рідний-нерідний”	24
		2. “Дружній-недружній”	14
		3. “Любимий-нелюбимий, ненависний”	9
		4. “Приємний-огидний”	9
		5. “Розуміючий-нерозуміючий”	7
		6. “Цінний-нецінний”	4
		7. “Допомагаючий-нейтральний”	3
5.	Конструкти “досвіду та мудрості”	1. “Розумний-нерозумний”	32
		2. “Досвідчений-малодосвідчений”	16
		3. “Мрійливий-реалістичний, прагматичний”	6
		4. “Хитрий-нехитрий”	6
		5. “Спостережливий-неспостережливий”	5
		6. “Допитливий-недопитливий”	3
		7. “Далекоглядний-недалекоглядний”	3
6.	“Вольові” конструкти	1. “Сміливий, мужній-несміливий, нерішучий”	27
		2. “Працьовитий-лінивий”	24
		3. “Цілеспрямований-нецілеспрямований”	13
		4. “Впертий-поступливий”	10
		5. “Самостійний-несамостійний”	4
		6. “Вольовий-невольовий”	4
7.	Конструкти “надійності”	1. “Вірний-зрадливий”	18
		2. “Серйозний-несерйозний”	12
		3. “Відповідальний-безвідповідальний”	9
		4. “Передбачуваний-непередбачуваний”	7
		5. “Пунктуальний-непунктуальний”	3
		6. “Ризикований-неризикований”	3
8.	“Тілесні” конструкти	1. “Красивий, гарний-некрасивий”	24
		2. “Русявий-чорнявий”	4
		3. “Спортивний-неспортивний”	4
		4. “Високий-низький”	4
		5. “Стильний, модний-нестильний, немодний”	3
9.	Конструкти “неординарності”	1. “Талановитий-неталановитий”	8
		2. “Цікавий-нецікавий”	5
		3. “Особливий-звичайний, нормальний”	3

10.	“Часові” конструкти	1. “Молодий-старший”	35
		2. “Сучасний-несучасний”	16
		3. “Смертний-безсмертний”	6
11.	“Енергетич- ні” кон- структи	1. “Сильний-слабкий”	22
		2. “Активний, енергійний-пасивний”	21
		3. “Швидкий-повільний”	3
12.	Конструкти “релігійності”	1. “Праведний-грішний”	25
		2. “Віруючий-невіруючий”	17
13.	“Гендерний” конструкт:	1. “Жіночний-чоловічий”	26
14.	Конструкт “глобальної оцінки”	1. “Хороший-поганий”	15
15.	Конструкти “ставлення до речей”	1. “Акуратний-неаккуратний”	12
16.	“Статусні” конструкти	1. “Вищий за статусом-такий самий”	5
17.	Конструкт “життя”:	1. “Живий-мертвий”	3

Із таблиці помітно, що, в резонансі з відомими особливостями юнацького віку, найбільша когнітивна складність піддослідних (а отже, і максимальний їх пізнавальний інтерес) спостерігається у сфері міжособистісного спілкування. Проаналізувавши та узагальнивши сукупність усіх конструктів студентства, переходимо до розгляду категоріального сприйняття респондентами власне постаті “Бога”, котра у нашому дослідженні є ключовою (табл. 2):

Таблиця 2
Конструктна система студентства,
пов’язана зі сприйняттям “Бога”

№ з/п	Узагальнена категорія конструктів	Особистісні кон-структи	Кількість осіб, які викорис-товують
1.	Конструкти “глобальної соціальності (моральності)”	1. “Добрий”	24
		2. “Чесний”	15
		3. “Милосердний”	10
		4. “Справедливий”	8

2.	“Емоційні” конструкти	1. “Люблячий”	9
		2. “Поміркований, стриманий”	4
		3. “Ніжний”	3
		4. “Веселий-сумний”	(2/1)
3.	Конструкти “досвіду та мудрості”	1. “Розумний”	10
		2. “Досвідчений”	3
4.	Конструкти “близькості та підтримки”	1. “Розуміючий”	8
		2. “Рідний”	6
5.	Конструкти “міжособистісної соціальності”	1. “Доброзичлий”	4
		2. “Турботливий”	3
6.	Конструкти “релігійності”	1. “Праведний”	15
7.	Конструкти “надійності”	1. “Вірний”	7
8.	“Часові” конструкти	1. “Безсмертний”	6
9.	“Енергетичні” конструкти	1. “Сильний”	6
10.	“Гендерний” конструкт:	1. “Чоловічний”	6
11.	Конструкт “глобальної оцінки”	1. “Хороший”	5
12.	Конструкти “неординарності”	1. “Особливий”	4
13.	“Тілесні” конструкти	1. “Красивий, гарний”	4
14.	“Вольові” конструкти	1. “Сміливий, мужній”	3

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз і порівняння узагальнених результатів дослідження дають змогу стверджувати, що найвагомішими для сприйняття студентством свого навколишнього соціального світу є конструкти “міжособистісної соціальності”, тоді як при осмисленні постаті “Бога” ключовими є значно більш абстрактні маркери “глобальної соціальності (моральності)”. У цій сфері більшість піддослідних продемонстрували відносно низьку когнітивну складність, а 16 осіб (28 %) взагалі не залучили відповідну “роль” у жодну зі сформованих для порівняння тріад, часто мотивуючи це словами: “Як можна Бога з кимсь порівнювати?” Отже, Всевишній у свідомості студентства переважно – “високомо-

ральна Персона над нами”, і значно рідше – “турботливий Батько серед нас”.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розширенні вибірки через залучення студентів інших напрямів підготовки, як і осіб інших вікових категорій; а також у поглибленому факторному аналізі отриманих результатів. Ці результати можна використати, зокрема, при формулюванні змісту нових психодіагностичних методик, що у сфері реалізації мети вивчення релігійності особистості вітчизняною психологією – ще практично “terra incognita”.

Література:

1. Грановская Р. М. Психология веры / Грановская Р. М. – СПб. : Речь, 2004. – 576 с.
2. Знаков В. В. Три традиции психологических исследований – три типа понимания / В. В. Знаков // Вопросы психологии. – 2009. – № 4. – С. 14-23.
3. Келли Дж. Психология личности: теория личных конструктов / Келли Дж. – СПб. : Речь, 2000. – 249 с.
4. Когнитивная психология. Учебник для вузов / Под ред. В. Н. Дружинина, Д. В. Ушакова. – М. : ПЕР СЭ, 2002. – 480 с.
5. Похилько В. И. Техника репертуарных решеток в экспериментальной психологии личности / В. И. Похилько, Е. О. Федотова // Вопросы психологии. – 1984. – № 3. – С. 151-157.
6. Серкин В. П. Методы психосемантики: Учеб. пособие для студентов вузов / Серкин В. П. – М. : Аспект-Пресс, 2004. – 207 с.
7. Шмелев А. Г. Психодиагностика личностных черт / Шмелев А. Г. – СПб. : Речь, 2002. – 480 с.